

Linda Alamaa, Vanja Carlsson, Carolina Pettersson och Magnus Wennerhag

De reaktionära

Att vara progressiv är att tro på att en mer demokratisk och rättvis värld är möjlig och önskvärd. Det är att tro att orättvisor och förtryck inte är något naturligt och ofrånkomligt, utan en effekt av en politisk och ekonomisk ordning som hade kunnat vara annorlunda beskaffad. Från denna horisont kan det te sig obegripligt att vissa människor väljer att sträva bakåt – inte bara utifrån en föreställning om att »det var bättre förr« utan till synes också i längtan efter en samhällsordning med asymmetriska maktförhållanden som inte kan omförhandlas. Sådana personer beskrivs ofta som »reaktionära« av sina progressiva meningsmotståndare, eftersom deras åsikter uppfattas just som en reaktion

mot förändring. Reaktionen betraktas ofta som irrationell och känslodrivnen. Hur kan någon förnuftig människa motsätta sig självklarheter som mänskliga rättigheter, likhet inför lagen, lika rättigheter och möjligheter att rösta i demokratiska val, rätten att bestämma över den egna kroppen och leva ut sin sexuella läggning?

Svaret har ibland handlat om att det måste röra sig om en psykosocial avvikelse. Den nederländske statsvetaren Cas Mudde har beskrivit detta antagande så att reaktionära rörelser *patologiserats* på så sätt att deras åsikter ses som en avvikelse från de värderingar som bärs upp av befolkningsflertalet i de västerländska samhällena. Ett exempel

på ett sådant synsätt är den amerikanska studien av den »auktoritära personlighet«, genomförd strax efter andra världskrigets slut under ledning av den kritiske teoretikern Theodor Adorno.¹ Studiens syfte var att utröna om det finns en personlighetstyp med särskild dragning till auktoritära rörelser. I studien användes den så kallade F-skalan för att mäta olika personers relativa mottaglighet för fascistisk propaganda. Utifrån psykoanalytisk teori knöts dessa auktoritära personlighetsdrag – bland annat auktoritär underkastelse, auktoritär aggressivitet (tendens att fördöma dem som bryter mot konventioner) och oförmåga att tänka sig in i andras situation – till negativa upplevelser i barndomen och relationen till de egna föräldrarna. Studiens huvudsakliga resultat, att det finns vissa gemensamma egenskaper hos människor som är mottagliga för auktoritära budskap, är omstridda. Poängen här är att detta slags forskning mer eller mindre sjukdomsförklarar den politiska motståndaren, vars åsikter förklaras som en psykisk avvikelser.

Spolar vi fram till mer dagsaktuella händelser kan en liknande tendens skönjas i förklaringarna till att Donald Trump kunde väljas till USA:s president 2016. Plötsligt dök det upp en rad artiklar i dagspressen som uppmärksammade neurovetenskaplig forskning om

att hjärnorna hos personer med konservativa respektive liberala åsikter tycks fungera på olika sätt. Bland annat infördes studier som använt magnetresonanstomografi för att mäta hjärnans aktivitet och som därvid kommit fram till att konservativa och liberala personers hjärnor reagerar olika på motbudande bilder, ett resultat som tydligen bekräftats av enkätstudier där konservativa personer tenderar att uttrycka större äckel vid tanken på att exempelvis röra vid toaletsitsen på en offentlig toalett.² Hur sådana resultat ska förklaras eller vad de egentligen säger om orsakerna till människors politiska åsikter finns det ännu inga tydliga svar på. Det kan vara frestande att säga att de i alla fall möjligtvis kan förklara Donald Trumps egna behov av att döma ut olika saker som »DISGUSTING« i sina twitterkommentarer till samhällsutvecklingen. Men i ett större perspektiv kan vi fråga oss vad det egentligen innebär för det politiska tänkandet att vi så gärna söker efter förklaringar till andra människors politiska åsikter i psykologiska eller neurologiska avvikelser. Kan det tyda på en svaghet i det progressiva psyket att vi så gärna vill trösta oss med tanken på att vi är väsensskilda från människor vilkas åsikter vi avskyr?

Ett alternativ till patologiseringen av reaktionära rörelser är Cas Muddes

1. Theodor Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson och R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality* (1950).

2. Kathleen McAuliffe, »Liberals and Conservatives React in Wildly Different Ways to Repulsive Pictures«, i *The Atlantic* mars 2019.

egna studier av högerradikala grupper och partier. I en text som publicerades i ett tidigare nummer av *Fronesis* menar han att högerradikala åsikter inte bör ses som en »normal patologi«, en avvikelse som normalt uppträder som en reaktion mot politisk progressivitet, utan tvärtom som en »patologisk normalitet«.³ Med detta menar han att högerradikala åsikter inte bör ses som fullständiga och extrema avvikelser från det liberaldemokratiska tankegodset. Snarare bör de anses radikaliserar vissa aspekter av åsikter som omfattas brett i den politiska mittfåran. Enligt Mudde finns det alltså större överlappningar än vad vi kanske vill tänka oss mellan exempelvis fascismens auktoritetsdyrkan och en mer utbredd uppfattning om att hårda straff och större disciplin leder till social stabilitet, eller mellan högerpopulistiska rörelsers krav på att »folkviljan« måste ställas över den »korrupta eliten« och en mer allmänt spridd uppfattning om att »makt korrumpierar« eller att majoritetens vilja inte bör inskränkas alltför mycket av den konstitutionella rätten. Om Mudde har rätt, är reaktionär mobilisering alltså inte i första hand en reaktion mot progressiva rörelsers landvinningar, utan ett resultat av att vissa politiska krafter har lyckats slå mynt av en förvrängd och radikaliserad variant av uppfattningar som egentligen omfattas av flertalet. Ett obehagligt

perspektiv för den som vill se sig som immun mot auktoritära åsikter: det skulle inte vara artskillnad utan bara gradskillnad mellan progressiva och reaktionära rörelser. Lugnare att tänka sig att skillnaden i åsikter beror på att vi har olika hjärnor.

Reaktionen

Alltsedan det sena 1700-talets revolutioner i Nordamerika och Frankrike har folkliga mobiliseringar för utökade politiska och sociala rättigheter ofta setts som en naturlig och nödvändig del av det moderna samhällets utveckling bort från fåtalsvälde, ofrihet och ojämlikhet. De som motsatt sig krav på de breda folklagrens bemyndigande har inte sällan kallats reaktionära. Enligt *Svenska Akademiens ordlista* från 2015 är den som är reaktionär »bakåtsträvande« eller »reformfientlig«. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* från 2021 förklarar termen med »högradigt konservativ«. Båda förklaringarna fångar in centrala aspekter av termen i dess nutida bruk.

Med »reaktionen« avsågs tidigt den minoritet som försvarade den gamla ordningen gentemot de progressiva sociala och politiska reformer som hotade deras privilegier och materiella intressen. Den bild av samhällskonflikterna som en sådan beskrivning frammanar – av ett kuvat men framåtsträvande folk som kräver fri- och rättigheter och en

3. Cas Mudde, »Den populistiska radikalhögern. En patologisk normalitet«, i *Fronesis* nr 34 (2010), s. 90–104; se även Mudde, *Ytterhögern i dag* (2022), s. 128–130.

bakåtsträvande överhet som motsätter sig allt sådant – har varit central för diverse rörelser som organiserat eller företrätt underordnade eller förtryckta grupper, som verkat för en demokratisering av politik och samhällsliv. Men historien har inte bara rymt progressiva folkliga rörelser som krävt mer frihet och jämlikhet; det finns också exempel på rörelser som samlat underordnade sociala grupper i en strävan att behålla *status quo* och direkt motverka sociala och politiska reformer.

En tidig analys av de reaktionära folkliga elementens möjliga roll finns i Karl Marx *Louis Bonapartes adertonde brumaire* från 1852.⁴ I denna skrift försöker Marx göra reda för hur 1848 års franska revolution slutade i fiasko för de krafter som krävde utökade sociala och politiska rättigheter. I stället för en demokratisering av den andra franska republiken ledde utvecklingen till reaktionär statskupp och ett auktoritärt kejsardöme under Napoleons brorsöns Louis Bonapartes styre. Efter revolutionen kom kontrarevolutionen, understödd av en koalition av klasser som hade till synes motstridiga intressen men som ändå kom att verka samfällt mot arbetarklassens och andra reformivrarens krav på en mer demokratisk ord-

ning. Bland de mer folkliga klasser som stödde reaktionen nämner Marx särskilt trasproletariatet och bönderna. Att de agerade i motsättning till sina egna intressen berodde enligt Marx å ena sidan på trasproletariatets absoluta fattigdom, som gjorde dem mer mottagliga för politisk manipulation (Bonapartes löften om reformer riktades mot denna grupp), å andra sidan på bondeklassens brist på utvecklat klassmedvetande och dess benägenhet att stödja auktoritära ledare.

Marx analys av »bonapartismens« roll under 1848 års revolution genljuder även i senare tiders analyser av hur vågor av demokratisering och utökade fri- och rättigheter har mötts av motvågor genom folkligt förankrade rörelser som ställt sig bakom konservativa och auktoritära ledare.⁵ Det har inte minst gällt erfarenheterna av hur 1910-talets demokratiseringsvåg kom att motverkas av reaktionära motrörelser (fascism, nazism), som under 1920- och 1930-talen etablerade auktoritära och totalitära styren.⁶

Vad gäller de kulturella och sociala omvälvningar som följt i spåren av 1968 och de nya sociala rörelsernas mobiliseringar – kring frågor som kvinnors och hbtqi-personers rättigheter,

4. Karl Marx, *Louis Bonapartes 18:e brumaire* (1971 [1852]).

5. Werner Mackenbach, »Bonapartismus«, i Wolfgang Fritz Haug (red.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, band 2, *Bank bis Dummheit in der Musik* (1995), s. 283–290; Lauren Langman, »Marx on Social Movements – Left and Right«, i David Fasensfest (red.), *Marx Matters* (2022).

6. Se exempelvis Max Horkheimer, »Den auktoritära staten« [1940], i *Fronesis* nr 24 (2007).

antirasism, miljö, fred, solidaritet med det globala syd med mera – har många forskare noterat att även dessa rörelser och förändringar har mötts av motrörelser som mobiliserat mot utökade rättigheter och demokratisering. Mot den »tysta revolution« av frihetliga värderingsförändringar som statsvetaren Ronald Inglehart och andra satte i samband med de nya sociala rörelserna har riktats en »tyst kontrarevolution«, som inte minst tagit sig uttryck i framväxten av högerradikala partier men även en bredare flora av konservativt orienterad aktivism och rörelser som på olika sätt motsätter sig progressiva rörelsernas agenda.⁷ Det är svårt att förstå senare årtiondens ökade politiska polarisering, såväl mellan partier som inom den allmänna opinionen, utan att se till denna dynamik mellan progressiva rörelser och reaktionära motrörelser, och hur politiska partier på olika sätt kanaliserat dessa båda strömningar.⁸

Inom den forskning som studerar sociala rörelser har det blivit allt vanli-

gare att inte enbart studera progressiva rörelser som kräver utökade politiska och sociala rättigheter, utan också reaktionära motrörelser som aktivt motverkar sådana utökade rättigheter. På samma sätt som de teoretiker som under tidigare epoker försökte förstå liknande fenomen har också dagens forskare brottats med frågan om hur det kommer sig att sociala rörelser, som står för ett slags gräsrotsorganisering och folkligt politiskt deltagande, inte enbart mobiliseras kring progressiva politiska målsättningar utan också kan inta reaktionära hållningar – samt i vilken mån man kan göra en tydlig analytisk åtskillnad mellan rörelser och motrörelser och huruvida den i så fall sammanfaller med skillnaden mellan progressiv och reaktionär.⁹ Även frågan om reaktionära motrörelsernas sociala sammansättning har uppmärksammats, ofta med slutsatsen att rörelserna tenderar att mobilisera vita män men att deras anhängare i övrigt inte skiljer sig markant från befolkningens sociala

7. Ronald Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics* (1977); Piero Ignazi, »The Silent Counter-revolution«, i *European Journal of Political Research* volym 22, nr 1 (1992).

8. Se exempelvis Doug McAdam, »Be Careful What You Wish For. The Ironic Connection Between the Civil Rights Struggle and Today's Divided America«, i *Sociological Forum* volym 30, nr 51 (2015).

9. Se exempelvis Tahi L. Mottl, »The Analysis of Countermovements«, i *Social Problems* volym 27, nr 5 (1980), s. 620–635; David S. Meyer och Suzanne Staggenborg, »Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity«, i *American Journal of Sociology* volym 101, nr 6 (1996), s. 1628–1660; Swen Hutter och Hanspeter Kriesi, »Movements of the Left, Movements of the Right Reconsidered«, i Jacquelin van Stekelenburg m.fl. (red.), *The Future of Social Movement Research* (2013).

genomsnitt.¹⁰ Detta nummer av *Fronesis* handlar om denna vår tids breda flora av reaktionära motrörelser, som mobiliserar mot de nya sociala rörelsernas landvinningar och krav.

Det politiska läget och valet 2022

När vi påbörjade arbetet med numret såg Sverigedemokraterna ut att gå mot stora valframgångar. Partiet gick till val med budskapet »Sverige ska bli bra igen«, ett slagord som verkar vara en pastisch på Trumps *Make America Great Again*. De valframgångar som Sverigedemokraterna sedermera nådde kan sättas i samband med en internationell utveckling där reaktionära krafter kommit in i de politiska finrummen och där Jimmie Åkesson haft sällskap av USA:s Trump, Österrikes Sebastian Kurz, Ungerns Viktor Orbán, Polens Jarosław Kaczyński, Italiens Giorgia Meloni och många fler som tillhör samma politiska läger. Som parti skiljer sig dock Sverigedemokraterna från merparten av sina systerpartier på så sätt att det har nazistiska och fascistiska rötter.

I den första delen av den vitbok som Sverigedemokraterna tagit fram bekräftas det som alla redan visste, nämligen att Sverigedemokraterna vid sitt grundande var den partipolitiska förlängningen av Bevara Sverige Svenskt (BSS), en högerextrem kampanjorganisation i sin tur bildad av nazistiska och fascistiska grupper från efterkrigstiden.¹¹

I Sveriges moderna historia har det funnits många utomparlamentariska högerextrema rörelser av det här slaget; Sverige hade 1991–2010 högst antal högerextrema våldsdåd med dödlig utgång per capita i Västeuropa.¹² Ibland verkar det vara en allmän uppfattning att Sverige har varit förskonat från den högerextremism vi sett i närliggande länder eller åtminstone att det tog längre tid innan den fick ett stadigt grepp om vårt avlånga och jämlika land, men både historiskt och i dag har den snarare antagit extremare former här än i många andra länder. Sommaren 2022 blev Almedalen skådeplatsen för ännu ett mord förövat av en högerextremist, och i början av samma år blev två kvinnliga lärare i Malmö mördade av en elev som var tydligt inspirerad av den kvin-

10. Se exempelvis Priska Daphi m.fl., »Protestforschung am Limit. Eine soziologische Annäherung an Pegida«, IPB Working Papers (2015).

11. Tony Gustafsson, »Sverigedemokraternas vitbok. Delredovisning«, <https://via.tt.se/data/attachments/00004/2303d962-2094-4aa1-b764-c87e071f359a.pdf>, hämtningsdatum 24 december 2022.

12. Jacob Aasland Ravndal, Madeleine Thorstensen, Anders Ravik Jupskås och Graham Macklin, *RTV Trend Report 2021* (2021), s. 9.

nofientliga incelrörelsen. Den brutala högerextrema undergroundrörelse som präglade Sverige under 1990-talet, då ett tiotal personer föll offer för dödligt högerextremt våld, följde delvis med in i det nya millenniet men har även kanaliserats in i det sverigedemokratiska parti som vi ser i dag såväl som i en mycket mer diffus social miljö bestående av incels, nätkrigare, lokala flyktingmotståndare och andra.

Det här numret handlar inte om Sverigedemokraterna. Men den politiska utvecklingen, som går mot att Sverigedemokraterna trots sina höger-radikala åsikter får alltmer inflytande över den politiska dagordningen, visar att det reaktionära är på frammarsch. Därför är det politiskt intressant att sätta fenomenet under lupp. Höger-radikalismens och konservatismens framgångar visar sig inom flera olika samhällsområden. Det handlar inte bara om ökad rasism, utan också om ökad uppslutning bakom uppfattningar om att den traditionella kärnfamiljen måste värnas, att kvinnor och män bör axla traditionella könsroller och att kvinnors rättigheter inte är självklara. I linje med detta har vi sett realpolitiska förslag från Sverigedemokraternas sida såsom sänkt gräns för aborter, utökat vårdnadsbidrag och skrotande av pappamånaderna. Under de senaste åren har vi också sett att miljö- och klimatpolitik har fått mindre utrymme i den politiska debatten. Ett flertal folkvalda politiker i riksdagen har till och med uttryckt tvivel beträffande klimatkri-

gens vetenskapliga grund. I stället har frågor om brottslighet, hårdare straff och strängare migrationspolitik seglat upp som högt prioriterade områden.

Om numrets avsnitt

Numret består av fyra avsnitt. Texterna i det inledande avsnittet gör ett försök att beskriva och förklara det reaktionäras framgångar historiskt och teoretiskt. Övriga avsnitt i numret inriktar sig på vissa bestämda reaktionära rörelers uttryck och mobilisering i samtiden, medan texterna i det första avsnittet närmar sig fenomenet som sådant och försöker besvara de två centrala frågorna: Vad krävs för att reaktionära idéer ska få genomslag i samhället? Hur ser människors känslomässiga dragningskraft till det reaktionära ut? Ekonomihistorikern Erik Bengtsson undersöker reaktionerna mot socialism och feminism i Tyskland och Storbritannien under decennierna före första världskriget. Läkaren Shabane Barot diskuterar nazismens dragningskraft med utgångspunkt i den österrikiske läkaren och psykoanalytikern Wilhem Reichs analys. (Reich var aktiv under mellankrigstiden och bildade på 1930-talet Tyska riksförbundet för proletär sexualpolitik.) Den tredje och sista texten är en översättning av ett kapitel i statsvetaren Wendy Browns bok *In the Ruins of Neoliberalism*. Brown menar att framväxten av dagens reaktionära rörelser måste förstås mot bakgrund av nyliberalismens förnekande av social rättvisa.

Tematiken i de tre avsnitt som följer speglar tre politikområden där reaktionär politik utgör ett särskilt stort hot för en progressiv utveckling: jämställdhet, jämlikhet och miljö. I avsnittet om »antifeministerna« fördjupar vi oss i antifeministiska rörelserns historiska och samtida uttryck. Tre nyskrivna texter söker förklara de antifeministiska rörelsernas framgångar och fördjupa bilden av dessa mångfacetterade grupperingar och rörelser. Professorn i barn- och ungdomsvetenskap Lucas Gottzén beskriver mansrörelsernas historiska framväxt och idéutveckling från 1960-talet och framåt. Genusvetaren Evelina Johansson Wilén riktar fokus mot en specifik grupp av organiserade män mot kvinnors rättigheter, nämligen den relativt nya incelrörelsen. Hon diskuterar incelrörelsens paradoxala likheter med feministiska rörelserns syn på kollektiva identiteter och subjektiva erfarenheter som grund för politisk kamp. Statsvetaren Sara Kalm och professorn i socialt arbete Anna Meeuwisse, som hösten 2022 närvarade vid en stor konferens för World Congress of Families i Mexico City, beskriver den transnationella organiseringen av familjereaktionära aktörer och aktivister. De undersöker bland annat vilken roll idéer om familjen spelar i mobiliseringen mot kvinnors rättigheter.

Nästa avsnitt tar sig an »de höger-radikala«. Det handlar om reaktionära uttryck som inbegriper att försvara eller verka för ökad ojämlikhet på grund av

etnicitet, medborgarskap eller nationalitet. I tre texter behandlas den radikala högerns politiska framgångar samt deras inre dynamik och mobilisering. Sociologen Anton Törnberg samtalar med forskarna Tina Askanius och Nicole Doerr, som jämför den danska högerradikalismens moderna historia med den svenska. Sociologen Mathilda Åkerlund diskuterar hur högerradikala idéer skapas och sprids via sociala medier. Hon menar att en delförklaring till att de högerradikala rörelserna har kunnat bredda sin bas ligger i deras framgångar på de sociala medieplattformarna. Om högerradikal mobilisering och motmobilisering handlar också sociologen och statsvetaren Måns Lundstedts text. Utifrån tre olika fall av flyktningmottagande försöker han uttröna hur olika lokala förhållanden spelar in i flyktningmotståndet. Tillsammans ger de tre texterna en fördjupad inblick i förutsättningarna för de högerradikalas framväxt.

I det fjärde och sista avsnittet, om »klimatförnekarna«, behandlas den reaktionära rörelse som samlas kring ifrågasättande, avfärdande och förnekande av den forskning som visar att vi rör oss mot en global uppvärmning som redan har lett till klimatkatastrofer runt om i världen och som kommer att fortsätta göra det. Avsnittets texter diskuterar vad klimatförnekarna och klimatvägrarna vill åstadkomma, hur de sprider sina idéer och sin propaganda och vilka samhällskrafter som reaktionära rörelser mot klimatpolitik och klimatvetenskap

är förbundna med. Statsvetaren Kjell Vowles beskriver hur klimatförnekande idéer sprids i svenska högerradikala medier. Statsvetaren Cara Daggett undersöker i sin översatta text sambandet mellan maskulinitet och vägran att ta

klimatehotet på allvar. I en intervju med genusvetaren Maria Darwish diskuteras ekofascismen, som erkänner klimatförändringar men tar dem till intäkt för en rasistisk politik och en politik för stängda gränser.